

Den skjulte kulturarv – et gensyn med de højryggede agre i Fiskerup Skov

Med udgangspunkt i et studie af Fiskerup Skov på Sydfyn undersøges cistercienserklosteret Holme Kloster og senere herregården Brahetrolleborgs vekslende strategier til udnyttelse af områdets ressourcer gennem middelalder og nyere tid. Startskuddet til undersøgelsen var en arkæologiske udgravning af den øde Fiskerupgård, som lå omgivet i skoven af velbevarede højryggede agre. Kartografisk Dokumentationscenters store registreringsprojekt over højryggede agre i fynske skove 1989-1994 havde allerede påvist en del agre i skoven. Siden har udviklingen af LiDAR givet helt nye muligheder for at kortlægge agre og andre kulturlevn i de vanskeligt tilgængelige skove, også agre ældre end 1800-tallets kort, som ellers tidligere måtte være nøglen til at finde dem. En ny registrering af højryggede agre i Fiskerup Skov gav et værdifuldt indblik i et agerbrug tilpasset områdets kuperede dødisterren.

Indledning

En vandring gennem vores skove kan give indtryk af en dyb kontinuitet og en uforanderlighed gennem tid. Imidlertid viser mere eller mindre synlige spor i skovbunden efter hustomter, gamle agre, veje og gærder, rydningsrøser og stendysser, at skoven blot er en sidste fase i et foranderligt kulturlandskab. Hvor spor efter menneskers tilstedeværelse pløjes væk fra overfladen i det dyrkede land, ligger de stadig bevaret i det, som nu er overvokset af skov. Skovene er som en del af vores kulturlandskab, 'Danmarks største rigsarkiv',¹ derfor en helt særligt og uvurderlig kilde til fortiden og menneskers brug af landskabet gennem tiden.²

Store skovområder findes i dag særligt, hvor topografien ikke er egnet til moderne agerbrug. I stedet udnyttes de ofte til moderne skovdrift, som det f.eks. er tilfældet for skovene under godset Brahetrolleborg på Sydfyn, det tidligere cistercienserkloster Holme Kloster. Netop her, i Fiskerup Skov, undersøgte Øhavsmuseet og Afdeling for arkæologi og kulturarvsstudier, Aarhus Universitet, i 2021 den nedlagte gård Fiskerupgård. Rester fra gårdens bygninger og omkringliggende brolægninger kunne stedvist stadig skimtes i skov-

1 Møller, "Højryggede agre – forskning og bevaring", s. 91.

2 Se eksempelvis Laursen, "Historien i skoven".

bunden, og omkring gårdstomten bølgede højryggede agre stadig umiddelbart synlige under nyplantede grantræer.

De arkæologiske udgravninger på Fiskerupgård gav dels ny viden om gårdens alder og dermed et væsentligt bidrag til forståelsen af godsets strategier til udnyttelsen af områdets ressourcer over tid, men tydeliggjorde også skovens sårbare kulturarv i et moderne skovbrug. Fiskerupgård og dens agre var kendt, men ikke registreret i databasen *Fund og Fortidsminder*, Slots- og Kulturstyrelsens offentligt tilgængelige database over fortidsminder og arkæologiske fundsteder.

Med udgangspunkt i de arkæologiske undersøgelser på Fiskerupgård, men også i sammenhæng med andre gårde og bebyggelser i godsets østligste skove, vil artiklen undersøge, hvorledes Holme Kloster og senere Brahetrolleborg har udnyttet områdets ressourcer gennem middelalder og nyere tid. Artiklen vil i den forbindelse genbesøge Kartografisk Dokumentationscenters registrant over agersystemer,³ som er identificeret med udgangspunkt i historiske kort og rekognosceringer, med henblik på at undersøge, hvorledes den senere introduktion af LiDAR og udviklingen af GIS som værktøj har udvidet vores muligheder for at identificere skovens kulturlevn, særligt med udgangspunkt i de højryggede agre.

Fiskerupgård

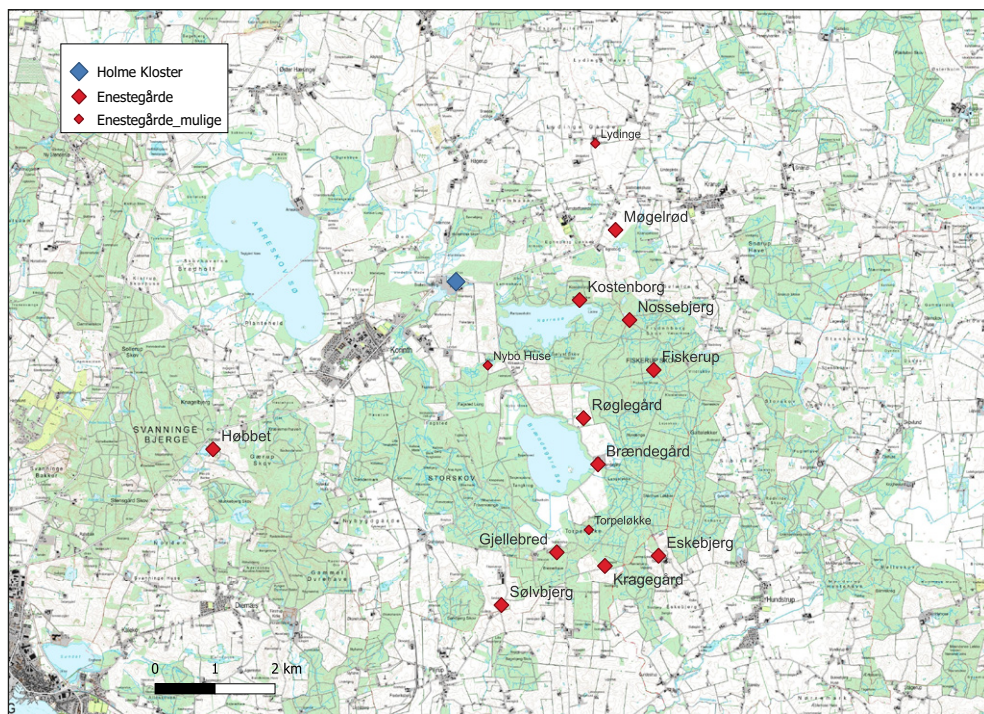
Fiskerupgård var en enligt liggende gård i den nordlige del af Fiskerup Skov. Gården brændte i 1807, hvorefter den blev forladt og nedlagt. Den omtales første gang i 1498 i et brev, hvor kong Hans bekræfter Holme Klosters besiddelser overfor abbed Tue.⁴ På nærværende illustration (Figur 1) ses gården placeret i en nord-syd-orienteret gruppe af enligt liggende gårde i klosterets østlige skovområder. Formodentlig har gården oprindeligt indgået i et system af avlsgårde og grangier anlagt af klosteret,⁵ men gårdenes alder er ukendt. Et vigtigt resultat fra udgravningen i 2021 var derfor datering af gården baseret på fund af keramikskår fra 1200-1300-tallet; der blev ikke fundet ældre genstande. Det sandsynliggør, at gården blev opført af klosteret, og støtter syntesen om at gårdene i skovområdet blev anlagt som en del af klosterets udnyttelse af dets nære ressourcer.⁶

3 Møller, *Registratur*.

4 *Repertorium Diplomaticum (Danmarks Breve fra Middelalderen, herefter Rep.)* 2.r.v s. 81 f. Kilde nr. 8570.

5 Venge, "På sporet af Holme Kloster", s. 45.

6 Graversen *et al.*, "Nye historier om gamle dage", s. 74-78.

Figur 1. Holme Kloster med enestegårde og mulige enestegårde oplistet i stadfæstelsesbrevet fra 1498. Rep. 2.r.V s. 81 f. Kilde nr. 8570. Kort: Klimadatastyrelsen, med tilføjelser.

Fiskerupgård fortsatte efter klosterets nedlæggelse som en del af det efterfølgende Brahetrolleborg gods' besiddelser. Gården ses afbildet som en firelænget gård på en kopi af udskiftningskortet fra 1785 (Figur 2). På kortet ses også gården Frydenborg, som senere giver navn til ejerlavet, samt en række huse og gårde i ejerlavets udkant. Både Frydenborg, Grøfteberg og Væverhuset kendes fra modelbøgerne fra matriklen 1688.⁷

Kortets stednavne som Toften, Gaard Lökken, Mellem Lökken, Mad [eng] Lökken, Hæste Haven og Koe Haven samt gærde og hegn viser gårdenes funktionsopdelte anvendelse af ejerlavets ressourcer og deres placering. Fiskerupgårds største markområde, navngivet Gårdlökken og Mellemlökken, ligger på en stort bakkedrag umiddelbart vest for gården, som er dækket af gennemsnitligt 13 m brede og 180-200 m lange højryggede agre. Også i de småkuperede

⁷ Modelbøger, nr. 1722.

Figur 2. Udskiftningskort fra 1785, anvendt som original-1-kort i 1839, over 'Gården Fiskerup samt Væverhuset, Klosterhuset, Nelleborg, Grøftebjerg og Frydenborg'. Højryggede agre er registreret ved brug af LiDAR, agerrenner er angivet med rødt. Kortet rummer forandring, både i skov og bebyggelse. Med grøn streg vises skovens yngre udstrækning, som den er angivet på de høje målebordsblade. På kortet er Fiskerupsgårds længer udstreget efter branden i 1807. Yngre gårde og huse i ejerlavets udkant er kommet til inden 1785, heraf kendes både Frydenborg, Grøfteberg og Væverhuset. Grænsen mellem ejerlavet og Nybo by mod vest reguleredes flere gange, og en del synes allerede at være overgået til Nybo by før 1785. Et system af højryggede agre på tværs af de to ejerlav må være endnu ældre; det ligger i skov på begge udskiftningskort. Kort: Klimadatatystrelsen, med tilføjelser.

områder nord og øst for gården kan man i dyrkningsegne lommer i terrænet imellem bevoksningen ved rekognoscering ane små systemer af agre, som tilpasser sig landskabets uregelmæssige former og vådområder.

For at få en bedre forståelse af ejerlavets ressourceudnyttelse påbegyndtes i forlængelse af den arkæologiske udgravning en kortlægning af de højryggede agre ved hjælp af LiDAR, tilgængeliggjort gennem Danmarks Højdemodel, som

kan diskriminere bevoksning og dermed kortlægge terrænet med stor nøjagtighed. Der er et generelt godt sammenfald mellem agrenes udbredelse og orientering identificeret med LiDAR og løkker samt fald angivet på kortet 1785. Værd at bemærke ses også agre, som krydser hinanden eller som har en anden orientering end angivet på kortet – her må der være tale om omlagte marker.

Der kan siges meget mere om Fiskerup. Det er dog ikke ærindet med denne artikel, hvor fokus er på skovens kulturarv, blandt andet belyst gennem de højryggede agre, og den dynamik i landskabsudnyttelse, som skovene gemmer. Dynamik ses både i kortet fra 1785 med dets tilføjelser i 1839, men også i bebyggelsesstrukturens udviklingen fra Holme Klosters avlsgårde med tilføjelse af senere huse og gårde i ejerlavets kant, såvel som i ændringer af ejerlavsgrenser samt skovens udbredelse på kortets tilblivelsestid og frem til i dag. Meget betegnende for landskabets formationsprocesser er der i øvrigt ikke i dag bevaret spor efter højryggede agre ved de yngre gårde og huse i øst og nord. Den omkringliggende skov blev fældet og lagt sammen med de gamle løkker, og angives som dyrket mark på de høje målebordsblade opmålt omkring 1890; de gamle agre er derfor her senere blevet pløjet ned. De bevarede agres alder kan vanskeligt bedømmes, men enkelte steder viser deres indbyrdes placering og deres placering i forhold til veje, gærder og andre skel, at der også her er flere lag i landskabsudnyttelsen.

Skovens historie

Historikeren Bo Fritzboeger har gennem sit arbejde med skovens historie påvist, at skov ikke bare er skov, men at skovens udbredelse, rettigheder til og brug af skovens ressourcer har en meget broget og omskiftelig historie.⁸ Skovene omkring Brahetrolleborg er nærmest et mønstereksempel herpå. Den østlige del af Holme Klosters område ligger i dag i skov, men skriftlige kilder, historiske kort og bevarede levn i skoven viser, at brugen af området har forandret sig over tid. Sammenholder vi med resultaterne fra LiDAR, ser vi et komplekst billede af brug af områdets ressourcer. I skriftlige kilder træder skoven ofte kun indirekte frem, men gennem skøder, afgifter og matrikeloversigter kan skoven og skovens brug spores.

Skoven i middelalder og reformationstid

I et brev fra kong Hans til abbed Tue fra 1498 bekræftes klosterets besiddelser. I brevet oplistedes en række lokaliteter, hvoraf mange stadig eksisterer i dag.⁹ Udover elleve landsbyer, nævnes en række gårde, som i senere kilder kan iden-

8 Fritzboeger, *Kulturskoven*, s. 37.

9 *Rep.* 2.r.V s. 81 f. Kilde nr. 8570.

tificeres som enestegårde, og som kan tolkes som klosterets grangier, og nogle lokaliteter hvor arten er mere vanskelig at bestemme. Enhederne i brevets rækkefølge er: Høvbøg (Høbbet), Lyndiggaard, Møgelund (senere Møgelrød), Fiskerup, Nosseberg, Nyboe, Brendegaard, Torp, Esckebierg, Kragegaard, Giellebrede, Sølfbjerg og Schousboe. Klosterets ejendomme er oplistet i en inventarierækkefølge, der følger områdets ydre grænser i nærmest en cirkel, således at man kan gå turen rundt om ejendommen efter dette brev (se Figur 1).

I brevet fortælles desuden, at enestegården Høbbet ligger i skov, "al Høbbet mellem Eg og Bøg," og at der er skov omkring Lydinge, "al Lyding Skov."¹⁰ Flere af enestegårdenes navne henviser til skov, og det er sandsynligt, at området var dækket af skov ved gårdenes anlæggelse. Med de nye resultater fra udgravningen ved Fiskerup finder vi det sandsynligt, at enestegårdene er anlagt som en del af klosterets udnyttelse af dets østligste ressourceområde. Rydning af skoven kan endda aflæses i enestegårdenes navne. Eksempelvis figurerer gården Møgelrød i låsebrevet fra 1498 som Møgelund, men i de senere skøder som Møgelrød.¹¹ Efterleddet "lund" tilkendegiver, at gården ligger i en form for skov.¹² I 1541 er skoven blevet ryddet, hvilket fremgår af efterleddets ændring til "rød", idet efterleddet "rød" betyder rydning.¹³ Måske har gården i samme periode skiftet hovedproduktion fra skov- til agerbrug. Møgelrød forsvinder ifølge Søkilde inden 1647, men navnet ses i marknavnet Møllerøe på original-1-kortet.¹⁴

I 1541 solgte kronen Holme Kloster til Jacob Hardenberg, og i dette skøde møder vi gårde og landsbyer samt deres afgifter. Afgifterne i skødet viser en forskel i adgang til og udnyttelse af ressourcer, hvor landsbyerne har mere agerjord, mens enestegårdene har mere kvæg. I 1541 var Degnes Hanssen fæster på Fiskerupgård, og gårdens afgifter var to ørtug rug (24 skæpper) og en halv tønne smør.¹⁵ Til sammenligning betalte de fem største gårde i landsbyen Fleninge den samme afgift i rug, og en tilsvarende i byg, men kun én skæppe smør, altså en fjerdedel af hvad Fiskerupgård betalte i smør, men det dobbelte i korn. Derudover betalte gårdene i Fleninge med dyr: galt, får, lam, gæs og høns. Nossebjerg er blot skyldsats for en halv tønne smør og et enkelt får, men ingen korn. Nossebjerg er en lille enhed, som dog har mere skov, formentlig i form af en skovhave til græsning for kreaturer.¹⁶ Fiskerupgård, Nossebjerg,

10 *Rep. 2.r.V* s. 81 f. Kilde nr. 8570.

11 *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, s. 171-177; *Kronens Skøder I*, s. 116,

12 Sørensen, *Danmarks Stednavne*, s. 93.

13 Sørensen, *Danmarks Stednavne*, s. 93.

14 Søkilde, *Trolleborgegnen*, s. 55; Schacke, *Enkelt- og enestegårde på Fyn*, s. 114.

15 *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, s. 171-177.

16 Fritzbøger, *Kulturskoven*, s. 62 f.

Brændegård og Kragegård betalte alle en halv tønde smør; ingen af gårdene i landsbyerne betalte lige så meget smør. Brændegård betalte tre ørtug rug (36 skæpper) og Kragegård betalte en ørtug rug (12 skæpper).¹⁷ Der ses altså her en forskel i landskabsudnyttelsen mellem enestegårdene og landsbyerne, hvor enestegårdene har mere animalsk produktion. Det er ikke muligt gennem de tilgængelige skriftlige kilder at fastslå bevoksningens karakter, hvor køerne græssede, men det kunne eksempelvis være skovhaver.¹⁸

Den førmtalte Møgelrød adskiller sig fra de øvrige enestegårde; i 1541 er den skyldsæt for blot en skæppe smør, hvilket er normalen for landsbyerne under klosteret. Derudover betalte Møgelrød tre ørtug byg. Her ses altså både i navnet og i afgifter, at skoven er forsvundet omkring gården.¹⁹

En bemærkelsesværdig detalje omkring afgifterne er, at en del af landsbyerne betaler nødepenge. Nødepenge er en afgift for kvæg, som på dette tidspunkt også græssede i skoven. Men enestegårdene betaler ikke nødepenge, selvom afgiften betalt i smør viser, at der var skov omkring dem. Dette kunne skyldes sædvane, eller at enestegårdene kan have haft en anden tilknytning til klosteret og skovene, muligvis som grangier.

Der er også enemærkeskov knyttet direkte til hovedgården i 1541.²⁰ Der må altså have været betydelige skovressourcer i det område, som Holme Kloster fik ved grundlæggelsen i 1172. I løbet af middelalderen blev dele af skoven ryddet, og brugen af skoven blev delt mellem ejer og fæster. Dette stemmer overens med det billede, som Fritzboeger har vist gennem sit arbejde med skovens historie.

Skoven i 1600- og 1700-tallet

Holme Kloster skifter hænder flere gange i løbet af århundrederne efter reformationen. Og i et mageskifte til Birgitte Trolle oplistes hele godsets ejendomme, første gang i 1668 og igen i en revision i 1670 med mere uddybende beskrivelse af f.eks. skovene.²¹ Her fortælles, at der hører skov til landsbyerne Gærup, Fleninge, Hågerup, Grønderup, Nybygdgårde, Fagsted og Nybo og enestegårdene Fiskerup, Brændegård, Kragegård og Sølvbjerg.²² Hovedgården havde andel i skovene Klosterskov og Gærup Skov. Derudover var der skov i Knagelbjerg Enemærke, Gårdens Enemærke, Lydinge skov og Dyrehaven. Der betales afgifter til godset af Fleninge Kohave og Nybo Kohave, på dette tidspunkt

17 *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, s. 171-177.

18 Fritzboeger, *Kulturskoven*, s. 62 f.

19 Her er skæppemålet regnet som en ottendedel tønne, efter Rasmussen, *Mål og Vægt*, s. 74.

20 *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, s. 171-177.

21 *Kronens Skøder II*, s. 308.

22 *Kronens Skøder II*, s. 308.

skov eller skovlignende strukturer.²³ Skovens beskaffenhed diskuteres ikke i skødet.

I skødet fra 1668 betegnes enestegården Kragegård som værende “med skov”,²⁴ men i modelbogen fra 1684 er den værd at bemærke ikke skyldsæt til svins olden.²⁵ Dette kan indikere, at der er sket en forandring med skoven på blot tyve år. Generelt giver modelbøgerne igennem skyldsætningen af svins olden indtryk af, at skoven omkring enhederne Sølvbjerg og Brændegård er stor, men den resterende skov omkring enestegårdene da var ganske sporadisk.²⁶ Sølvbjerg er takseret til 9 tønder og 3 skæpper svins olden ud, svarende til et antal på 225, og Brændegård er takseret til 10 tønder og 3 skæpper svins olden, svarende til et antal på 250.²⁷ Oldentaksationerne er ganske problematiske, men i det mindste kan man se på tallenes indbyrdes forhold.²⁸ I modelbogen fra 1684 ses Fiskerupgård med jordtilligende takseret til godt 5 tønder hartkorn, her er svins olden takseret til kun 2 skæpper. Der er altså nu en betydelig tilstedeværelse af agerjord.²⁹

Hans Christoffer Elers Koch, skovrider ved Brahetrolleborg fra 1883,³⁰ udgav i 1893 en afhandling om skovene omkring Brahetrolleborg, hvor han gennemgår skovenes status. Han fortæller om en synsforretning fra 1722, hvor godsets skove blev gennemgået. Elers Koch konkluderer, at skovene i starten af 1700-tallet gav et meget broget indtryk: “det synes, som om Skov og Mark har ligget i fuldstændig Blanding, og det har vel i Virkeligheden ogsaa været saaledes, at Agerlandet nærmest har været opdyrkede Pletter i Skovene. De skovfattigste Marker skildres i Regelen med Træer imellem Agrene og Under-skov langs Agerrenerne.”³¹ Beskrivelsen er typisk for tidens danske ris- og skovegne, og er kortlagt på 1770’ernes rytterdistriktskort. De meget detaljerede landøkonomiske kort dækker dog kun udvalgte ejerlav i Danmark, da de blev fremstillet forud for det sidste store krongodssalg.³²

Med Videnskabernes Selskabs konceptkort får vi for første gang en opmåling af områdets ressourcer. De er for Fyns vedkommende opmålt i årene 1772-1777; kortbladet 12a over ‘En del af Nyeborg og Odense Amter’, er dateret til

23 Fritzboeger, *Kulturskoven*, s. 62.

24 *Kronens Skøder I*, 283.

25 Schacke, *Enkelt- og enestegårde på Fyn*, s. 41-44.

26 *Modelbøger*, nr 1722, folio 173, 222, 223, 242, 263, 265, 285, 321, 322, 375, 1181.

27 *Modelbøger*, nr. 1722, folio 242, 285.

28 Dam, “Skovenes udbredelse før landboreformerne”, s. 74 f.

29 *Modelbøger*, nr. 1722, folio 265.

30 Roepstorff, *Meddelelser om danske Forstkandidater 1798-1897*, opslag nr. 495.

31 Koch, *Brahetrolleborg Skovdistrikt*, s. 14.

32 Dam, “Skovenes udbredelse”, s. 52-54.

1774.³³ Detaljeringsgraden er højere for konceptkortene end på de endelige kort. På figur 3 er gengivet skovenes udstrækning, og vi ser store skove særligt øst for godset. Konceptkortets signaturforklaring skelner ikke mellem typer af skov, men visuelt er forskellen tydelig på kortet, og afspejler formodentlig både kratskov og overdrevsskov. Fra f.eks. Elers Kochs afhandling kan vi se, at der er en blandet udnyttelse af områdets ressourcer, også i området kortlagt som skov. Dette indtryk styrkes af digitaliseringen af de højryggede agre i Fiskerup Skov.

Reformtiden

Landboreformerne omformede hele det danske landskab, i høj grad også omkring Brahetrolleborg. I denne periode lagdes grundlaget for det skovbrug, som endnu i dag er det økonomiske grundlag for godset. Johan Ludvig Reventlow, godsejer på Brahetrolleborg 1777-1808, forsøgte at indføre det ordnede skovbrugs princip og ansatte forstmanden Georg Wilhelm Brüel i 1786, men hans planer blev ikke ført ud i livet.³⁴ Bedre gik det, da Carl Vincentz Oppermann blev ansat på godset i 1806. Han var på Brahetrolleborg indtil 1857, og i denne tid blev Brahetrolleborgs skovbrug anset som foregangsbrug af andre godsejere.³⁵ Planerne om skovdrift ses allerede ved udskiftningen i årene 1787 og 1788, hvor der fra landsbyerne blev indtaget land til skov, i alt 802 tdr. land.³⁶ Dette viser sig i godsets jordebog fra 1800, hvor der optræder en liste over i alt 49 tdr. hartkorn taget fra landsbyerne til skov.³⁷

Elers Koch konkluderer, at skovenes areal omkring Brahetrolleborg var aftagende, indtil de fik faste grænser.³⁸ Dette stemmer helt overens med billedet på landsplan, som blandt andet historikeren Peder Dam har fastslået.³⁹ Brahetrolleborg skiller sig dog ud ved at påbegynde satsningen på skovdrift allerede på dette tidspunkt. Denne satsning ses især i Fiskerup Skov, hvor f.eks. Fiskerupgård ikke genopbygges efter branden i 1807. Samtidige økonomiske analyser viser, at skovdriften er på vej til at blive det økonomiske grundlag for godset. Ifølge landøkonomen Gregers Begtrup, som beskrev landbruget i hele Danmark, var Brahetrolleborgs indtægter af skoven allerede i 1806 på 10.000 rdlr. af de samlede indtægter på i alt 27.050 rdlr.⁴⁰ Og denne tendens fortsatte: i

33 Konceptkortene er stillet Øhavsmuseet til rådighed via Kartografisk Dokumentationscenter.

34 Andersen, *Svanninge Bjerges historie*, s. 53 f.

35 Andersen, *Svanninge Bjerges historie*, s. 54.

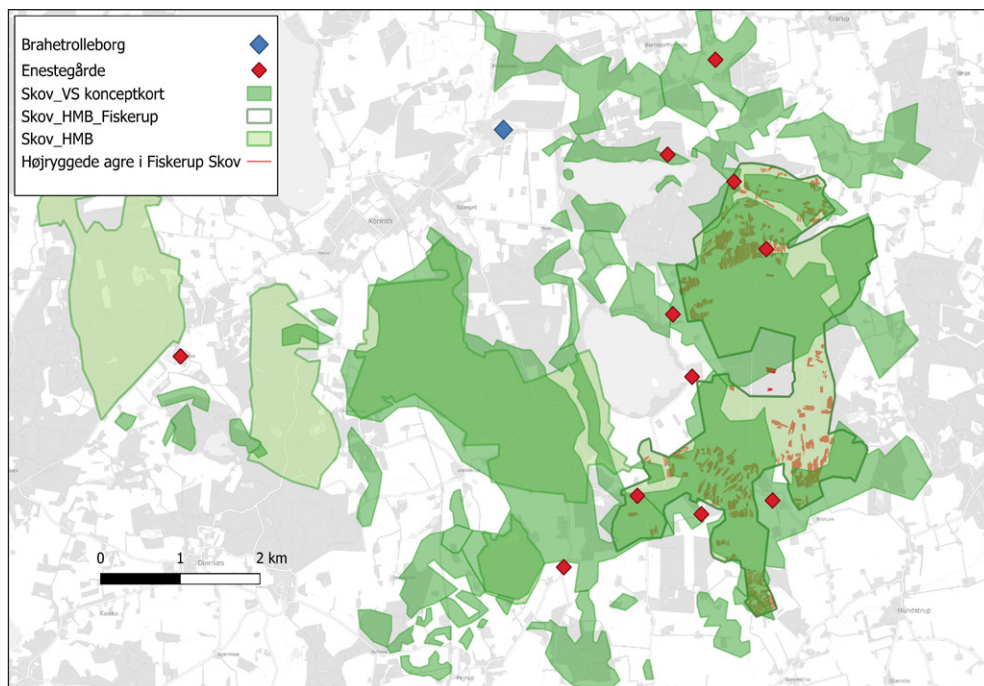
36 Søkilde, *Trolleborgegnen*, s. 18.

37 Brahetrolleborg godsarkiv 3.a.9. og 7.a.1.

38 Koch, *Brahetrolleborg Skovdistrikt*, s. 16.

39 Dam, "Gamle og nye skove," figur 2, s. 253.

40 Begtrup, *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand*, s. 426.

Figur 3. Skove under Brahetrolleborg gods som angivet på Videnskabernes Selskabs konceptkort 1774 og de høje målebordsblade ca. 1890. Der er bevaret højryggede agre i alle skovene, her kun vist i Fiskerup Skov (afgrænsning fremhævet).

matriklen fra 1844 ses, at sammenhængende skovstykker lagdes ind under godset. Da Fiskerupgård var nedbrændt og jorden udlagt til skov, takseredes skoven for godt 27 tønder, men der var ingen taksation af agerjord.⁴¹

Baseret på de høje målebordsblade, som er fremstillet i anden halvdel af 1800-tallet, har vi digitaliseret skovområderne ejet af Brahetrolleborg gods med 1844-matriklen som kilde.⁴² Skovene har en markant anden udbredelse end på Videnskabernes Selskabs konceptkort (se figur 3), men fra andre kilder ved vi også, at skoven på dette tidspunkt havde en anden beskaffenhed, og at der her i højere grad var tale om en mere effektiv og indhegnet produktions-skov. Selvom Fiskerup Skov har dybe rødder i historien, er det i dag en effektiv produktionsskov, men sådan har det bestemt ikke altid set ud.

41 *Matrikel* 1844, folio 292.

42 *Korsgård, Kort som kilde*, s. 61.

Højryggede agre

For at få et indtryk af det historiske agerbrugs fysiske udstrækning i det, som nu ligger hen som produktionsskov, og for at undersøge, hvorledes agrene kan bidrage til en forståelse af bebyggelsesdynamikken i området, skal i det følgende ses nærmere på de højryggede agre i en udvalgt del af godsets skove, nemlig Fiskerup Skov.

Højryggede agre har visuelt og strukturelt været markante anlæg i landskabet og som arbejdsplads i landbruget. I dag er de fleste pløjet væk. Renerne findes ofte på arkæologiske udgravninger som lange grøfter i undergrunden, og kan til tider også ses som afgrødespor eller jordfarvespor på luftfotos. Det skyldes, at man ved sløjfning af agrene har flyttet jord fra ryggene ned i renerne, som derved fik et tykkere muldlag. Silhuetter af agerrygge kan være bevaret i diger, som ved omlægningen af markerne under udskiftningen blev lagt ud over de gamle agerstrukturer. Bevarede agersystemer kendes især fra overdrevsarealer, eksempelvis i Mols Bjerge på Djursland og i Svanninge Bakker på Sydfyn, og i skovene.

Et markant kortlægningsprojekt, som særligt har betydning for nærværende undersøgelse, er det omfattende projekt ledet af Per Grau Møller til registrering af agre i netop de fynske skove under Kartografisk Dokumentationscenter (herefter KDC), Odense Universitet, 1989-1994.⁴³ Med projektet gennemførte man her den første systematiske regionale kortlægning af højryggede agre og satte hermed fokus på potentialet i den i beskedent omfang undersøgte anlægsgruppe. I projektets 157 undersøgte skove blev identificeret 372 agersystemer i 82 af skovene. I Brahetrolleborgs skove blev der fundet større systemer i Storskoven syd for herregården og Fiskerup Skov øst herfor.

Identifikation af agre med LiDAR

Siden KDCs kortlægning har nye metoder revolutioneret muligheden for landskabsanalyser; dels udviklingen og udbredelsen af et GIS-miljø til kortdata omkring år 2000, hvor Per Grau Møller og KDC havde en drivende rolle, dels udviklingen af Danmarks Højdemodel, som løbende er blevet udviklet siden 2005. I KDCs projekt blev arealer, som potentielt kunne have bevarede marker, udpeget gennem kartografiske studier ved at sammenligne dyrkede marker og skovdække på original-1-kort (o. 1800), høje målebordsblade (på Fyn o. 1890) og moderne topografiske kort. Mens metoden kan finde dyrkede marker, som senere er blevet dækket af skov, er det omvendt ikke muligt at finde agre opgivet tidligere end omkring 1800; disse må findes gennem stikprøver med rekognoscering. Arealerne blev rekognosceret i vintermånederne, hvor vegeta-

43 Møller, "Højryggede agre i fynske skove".

Figur 4. Højryggede agre i Fiskerup Skov. Venstre: Registreret på grundlag af kartografisk analyse og rekognoscering, data Møller 1991. Højre: Registreret på grundlag af LiDAR (DHMTerræn, skyggekort), data Kristiansen 2024. Med grønt er markeret udstrækning af skoven på de høje målebordsblade.

tionen er minimal, og påtrufne agre blev skitseret på skovkort.⁴⁴ For Fiskerup Skov blev det anført, at der var “potentielle muligheder for højryggede agre i hele skovområdet”.⁴⁵ Denne antagelse blev af nærværende undersøgelse bevist som korrekt.

Med laserteknologien LiDAR er det nu blevet muligt at identificere små højdeforskelle i terrænet fra luften, også hvor der er bevoksning. Det er på mange områder en stor metodisk landvinding. Metoden har givet ny viden om udbredelsen af synlige fortidsminder i skovområder, som ellers ikke kan undersøges ved ordinære luftfotografiske undersøgelser. Den har hermed også givet adgang til agersystemer ældre end kortmaterialet, og metoden muliggør

44 Møller, “Højryggede agre i fynske skove”, s. 305 f.

45 Møller, *Registratur*, s. 277.

desuden registrering af områder i en hidtil uset hastighed, som tidligere skulle besigtiges til fods gennem brombærkrat. Da LiDAR-scanningen består af en punktsky i opløsningen 0,4x0,4x0,4 m kan agre med lave rygge fremstå mindre tydeligt, men omvendt giver overblikket mulighed for at identificere systemer, som ellers ville være vanskelige at finde ved rekognoscering på jorden.

Kortlægningen af agre i Fiskerup Skov i 2024 ved hjælp af LiDAR viste en betydelig forøgelse af det allerede kendte antal agre baseret på kortanalyse og rekognoscering i 1989-1994 (figur 4). LiDAR har resulteret i mange nyopdagede agersystemer på landsplan, eksempel i skovene på Vestsjælland.⁴⁶

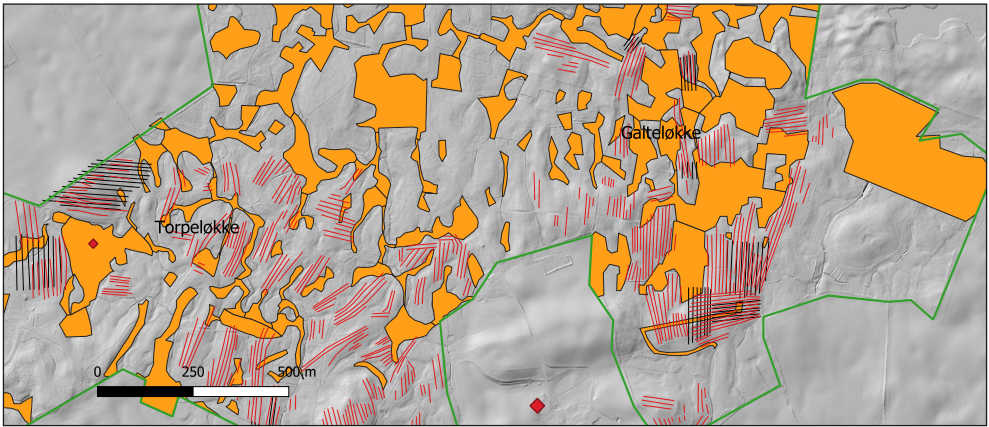
Der er identificeret 1.065 agerrener. Renen, og ikke ryggen, blev valgt som udgangspunkt for digitaliseringen, da den fremstår mere tydelig i terrænmodellen. Antallet af agre kan derfor ikke direkte udledes, da ryggene deler mellemiggende rener, men i sagens natur ikke de yderste i et system. Jo flere små systemer, jo større bliver differencen mellem antal rener og agre.

Da agrene er tilpasset områdets uregelmæssige terræn, og derfor ikke indgår i systematiske og let genkendelige strukturer, kan det stedvist være vanskeligt at vurdere, om en bestemt struktur faktisk er en ager. Registreringen med LiDAR bør derfor kvalitets sikres ved en sammenligning med strukturen i marken. Der er derfor udpeget flere arealer i skoven til fremtidig markvandring med henblik på at afklare om 1: strukturer på terrænmodellen eksempelvis kunne være moderne kørespor, hulveje, rester af diger/grøfter eller stenstrengene i flade agre; 2: om manglede agre på terrænmodellen i større områder med tydelig angivelse af ager på original-1-kortene kunne skyldes, at agrene er så lave, at de ikke fanges af punktskyen; og 3: hvad grunden kan være til de (få) uoverensstemmelser mellem registrering af agersystemer af KDC og nærværende registrering. Højdemodellen giver helt nye muligheder for at arbejde med skovenes fortidsminder, men feltarbejdet i landskabet kan ikke undværes.

Agrene i Fiskerup Skov

Agrene følger tydeligt det bølgede og uregelmæssige terræn. Det største sammenhængende system findes vest for Fiskerupgård, hvor ca. 40 agre ligger på tværs af en stor bakke (se Figur 2). Oftest indbyder det kuperede dødislandskab dog blot til systemer med få agre, som balancerer på ryggen af de mange smalle bakker omgivet af eng eller anden vådbund. Det er blandt andet tydeligt i området omkring Torpeløkke og Galteløkkerne (Figur 5 og Figur 6).

46 Vennerdorf, "En ny model til prædikativ landskabsanalyse", s. 44 f.

Figur 5. Små grupper af højryggede agre placeret hvor det er muligt i det kuperede terræn. Orange angiver eng eller vådbund som angivet på udskiftningskortene. Agerrener angivet med streg jf. figur 4. Baggrundskort: DHMterræn, skyggekort, Klimadatastyrelsen.

Figur 6. Agre på opmåling af Forreste Galte Løkke og Mellemste Galte Løkke 1803. Sammenfald i udstrækning er flere steder så præcis, at manglende agre på DHMterræn i de opmålte løkker kan antages enten at være et resultat af dårlige bevaringsforhold, eller at agrene ryg og ren er så lave, at opløsningen i punktskyen ikke kan vise dem. Baggrundskort: Klimadatastyrelsen.

Tilpasningen betyder, at selv om landskabet er kuperet, har 77 % af agerrenerne alligevel kun en begrænset hældningsprocent (målt som højeste – laveste punkt på renen divideret med længde gange 100) (Figur 7). Med LiDAR-scanningens udjævning af koter i rasterskyen in mente ses 852 agerrener med en hældning på blot 3-5 %, 192 rener med en hældning på 5-10 %, 16 rener på 10-15 %, og 5 rener på 15-19,9 %.

Over halvdelen af agerrenerne fordeler sig jævnt på længder fra 20-80 m, blot 26 rener er over 200 m. Agrene er altså gennemsnitligt noget kortere her end hvad der kunne konstateres ved KDCs registreringsprojekt for Fyn. Her havde 30 % en længde mellem 0-100 m og 43 % en længde mellem 100-200 m.⁴⁷ Forskellen må være et udtryk for topografiens muligheder.

Som tidligere påpeget af Per Grau Møller viser agerstrukturen bevaret i de eksisterende skove, hvorledes man tidligere dyrkede jorden, også i vanskeligt terræn.⁴⁸ Det er agrene i Fiskerup Skov et eksempel på. De generelt små og spredtliggende agersystemer er i deres heterogene udtryk helt anderledes end de store arealer med systematisk udlagte agre, som ofte forbindes med det historiske agerbrug.

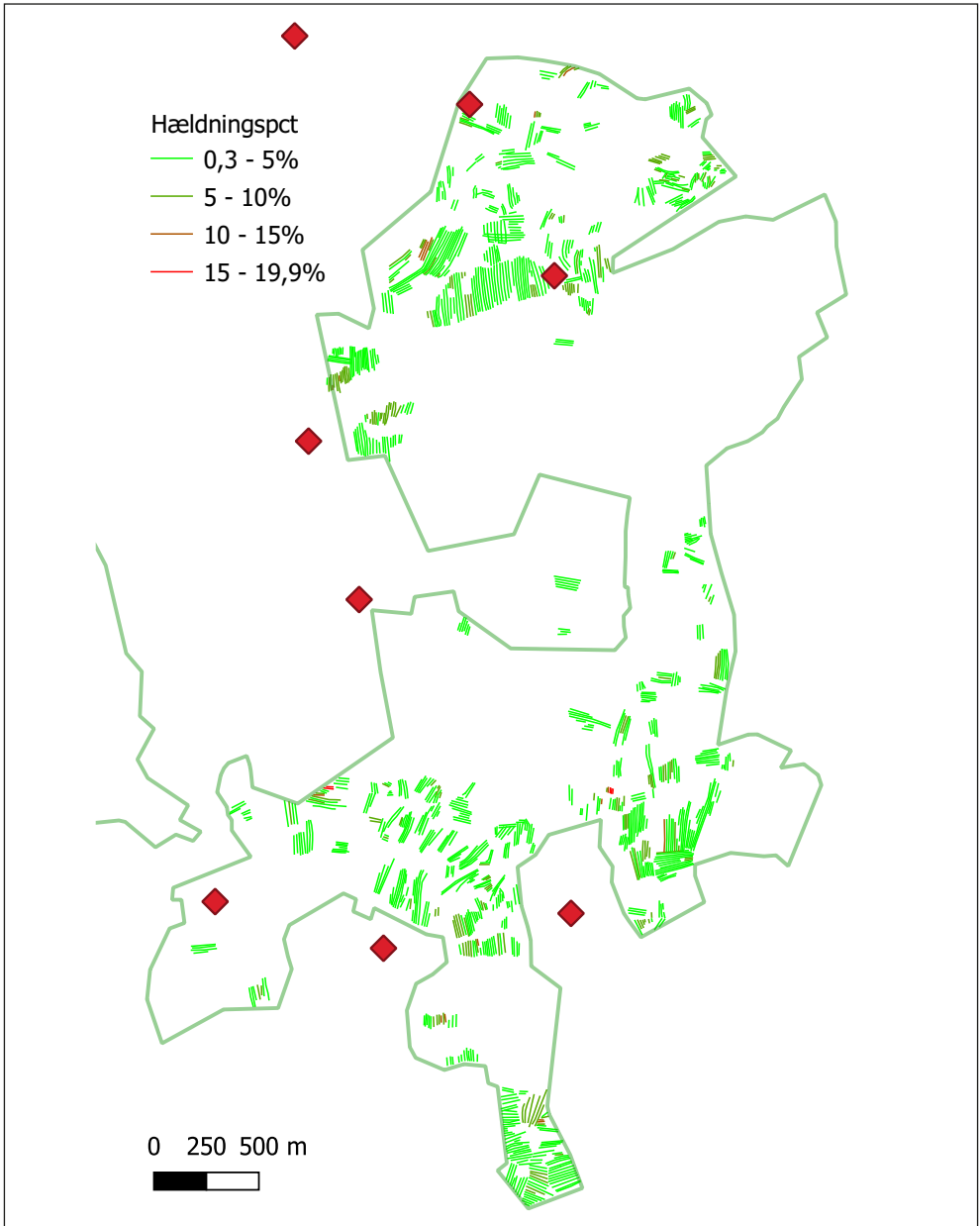
Relationer mellem agrene identificeret med LiDAR til udskiftningskortets agre og andre strukturer i landskabet blev undersøgt nærmere for den nordlige del af Fiskerup Skov med henblik på at identificere forandringer i landskabsudnyttelsen (Figur 8). Pile på det historiske kort angiver fald på løkkerne. Kun i få tilfælde kan der her ikke også iagttages bevarede agre, i så fald overvejende på grund af senere pløjning uden for skovgrænsen, som angivet på de høje målebordsblade, men det er også tilfældet for enkelte områder inde i skoven. Omvendt kan der iagttages agre, som ikke er angivet som mark på kortet, agre som krydser hinanden eller som er gennemskåret af stengærder, og altså dermed angiver en forandring i agersystemerne. Særligt mod øst kan man se gærder, som skærer ældre agre, formodentlig som konsekvens af at ejerlavsskellet er blevet flyttet. For en dyberegående analyse af strukturerne, som ikke skal forsøges her, er det nødvendigt at sammenholde kortets fald og de bevarede agre med 1682-markbogen.

Skovens kulturarv

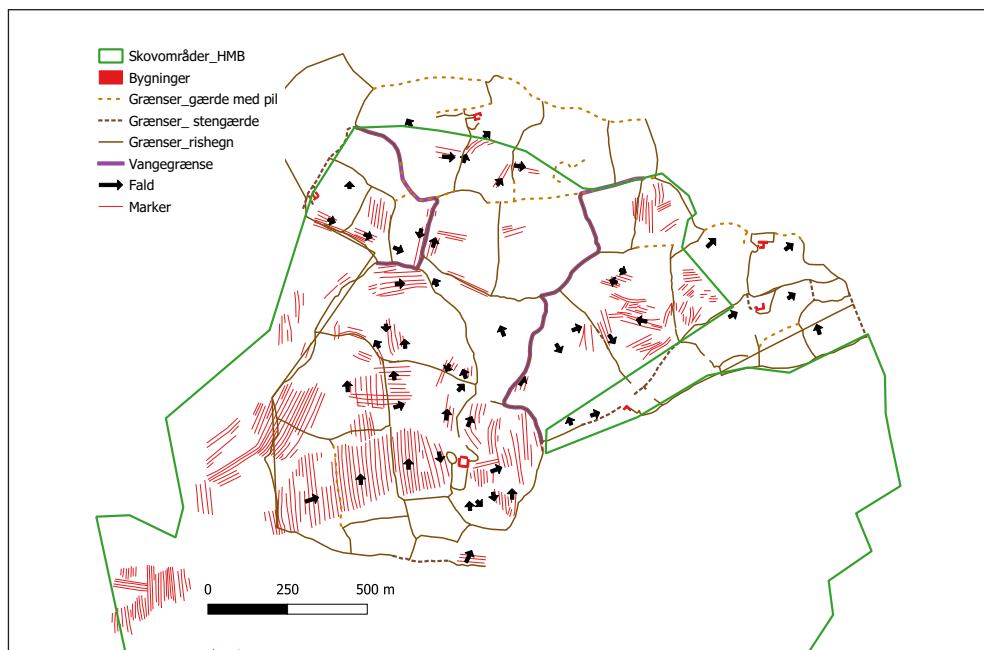
Skovene i Danmark kan være kilde til viden om menneskelig ageren, som vi ikke længere kan se i det åbne land. Med fredskovsforordningen fra 1805 blev skovene beskyttet, nye skove blev rejst, hvortil kommer, at flere godser har satset på skovdrift efter landboreformerne eller siden begyndelsen af 1900-tal-

47 Møller, "Højryggede agre i fynske skove", s. 310 f.

48 Møller, "Højryggede agre i fynske skove", s. 309.

*Figur 7. Agrene følger topografien og hovedparten har en blot en begrænset hældningsprocent.
Kort: Casper Skaaning Andersen, ArkæologiskIT.*

Figur 8. Udvalgte strukturer fra kopi af udskiftningskortet 1785 over gården Fiskerup etc. (se Figur 2). Relationerne mellem agrene identificeret med LiDAR og udskiftningskortets agre og grænser i landskabet viser både samtidighed og forandring i strukturer.

let. Der er således ikke siden blevet dyrket andre afgrøder end skov i disse områder. Derfor overlejrer skoven gamle agersystemer og disse kan erkendes netop fordi man indtil starten af 1800-tallet anvendte højryggede agre som dyrkningsform. De højryggede agre er forsvundet i det åbne land som konsekvens af andre plovtyper og mere intensiv dyrkning. Skovene har således en bevarende funktion over for forskellige typer af fortidsminder, ikke blot højryggede agre, men også jernaldermarker og forskellige typer af stengærder. Som de eneste er stengærder pr. definition beskyttede af naturbeskyttelsesloven § 4 siden 1992 og siden 2004 af museumslovens § 29 a.⁴⁹ Men selv disse fortidsminder er indimellem truede. Det er derfor vigtigt at oplyse om agrenes tilstedeværelse, så det er muligt at passe på dem i skovdriften.

Skovene omkring Brahetrolleborg gods kan endnu i dag give os viden om fortiden. Men moderne skovdrift bliver udført med stadig større maskiner,

⁴⁹ Loven kan søges frem på <https://www.retsinformation.dk/>.

derfor er det nødvendigt at undersøge skovene, registrere fortidsminderne og ikke mindst formidle dem, så det er muligt for ejere og brugere at bevare og beskytte dem. De højryggede agre er sårbare over for moderne skovdrift, men når ejere og brugere har erkendt agrene, kan de bedre beskyttes ved eksempelvis at køre og færdes mere skånsomt.

I denne artikel har vi vist, hvordan en kombination af metoder giver et mere retvisende billede af ressourceudnyttelsen af området. Vi ser, hvordan agersystemerne er udbredte i store dele af skoven, men i form af mindre agre, som ligger nærmest overalt, hvor terrænet kan udnyttes til marker. Vi ser en menneskelig ageren gennem udnyttelsen af et landskab, som er formet anderledes end i det meste af Danmark, og som muligvis også understøtter en anden bebyggelsesstruktur, nemlig enestegårde frem for landsbyer.

Kilde- og litteraturliste

Utrykte kilder

Rigsarkivet. Brahetrolleborg godsarkiv: *Arvefæstebreve* (1748-1853) 7.a.1.

Rigsarkivet. Brahetrolleborg godsarkiv: *Fragment af Jordebog* 3.a.9.

Rigsarkivet, Rentekammeret. *Modelbøger for Fyns Amt, 1684* nr. 1722.

Rigsarkivet. Sallinge Herredsfoged, *Matrikel 1844-1853*.

Trykte kilder

Danske Kancelliregistranter (udg. Kr. Erslev og W. Møllerup). København, 1881-82.

Kronens Skøder I og II (udg. L. Laursen). København, 1892.

Repertorium Diplomaticum Regni Mediævalis Series Secunda. Fortegnelse over Danmarks breve fra middelalderen med udtog af de hidtil utrykte. 2. rk. (udg. Kr. Erslev). København, 1933.

Litteratur

Andersen, Peter Thor. *Svanninge Bjerges historie. Fra oldtiden til det 21. århundrede*. Øhavsmuseet, 2009.

Begtrup, G. *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Fyen, Langeland, Ærø, Lolland og Falster* I. Rosenkilde og Bagger, 1806.

Dam, Peder. "Skovenes udbredelse før landboreformerne". I *Landbohistorisk Tidsskrift* nr. 1, 2009.

Dam, Peder. "Gamle og nye skove". I *Geoforum Perspektiv* nr. 38, 2021.

Fritzbøger, Bo. *Kulturskoven. Dansk skovbrug fra oldtid til nutid*. Gyldendal, 1994.

Graversen, Rikke Gaardsted, Toft, Rikke og Jakobsen, Trine Lindorf. "Nye historier om gamle dage – en udgravning ved Fiskerup". I *Stavn* 2021.

- Koch, H.C. Elers. *Brahetrolleborg Skovdistrikt 1786-1886*. Johan Møllers forlag, 1893.
- Korsgaard, Peter. *Kort som kilde – en håndbog om historiske kort og deres anvendelse*. Historisk Fællesråd og Sammenslutningen af Lokalarkiver, 2006.
- Laursen, Jesper. *Historien i Skoven. Skove og fortidsminder i Århus Amt*. Skipershoved, 1994.
- Møller, Per Grau. “Højryggede agre – forskning og bevaring”. I *Bol og By: Landbohistorisk Tidsskrift* nr. 6:1, 1990.
- Møller, Per Grau. *Registratur over højryggede agre på Fyn*. 1991. Tilgængelig på Kulturarfyn.dk [tilgået december 2024]
- Møller, Per Grau. “Højryggede agre i fynske skove”. I *Fortid og Nutid* nr. 1, 1995.
- Rasmussen, Poul. *Mål og Vægt*. Dansk historisk Fællesforenings håndbøger, 1967.
- Roepstorff, C.S. de. *Meddelelser om danske Forstkandidater 1798-1897*. Johan Møllers forlag, 1898.
- Schacke, Adam Tyberg. *Enkelt- og enestegårde på Fyn – i dyrkningsfællesskabets tid*. Narayana Press, Landbohistorisk Selskab, 2003.
- Søkilde, Niels Rasmussen. *Trolleborgeggen og dens Beboere igennem 250 Åar*. Genoptrykt, Privat udgivelse, Faaborg, 1894, 1999 (sidehenvisninger til Søkilde referer til denne udgave).
- Sørensen, John Kousgård. *Danmarks Stednavne*, bd. 13, Svendborg Amts Byggeselsnavne. Fr. Bagges Kgl. Hofbogtrykkeri, 1958.
- Venge, Mikael. “På sporet af Holme Kloster”. I *Fynske Årbøger*, 1982.
- Vennersdorf, Michael. “En ny model til prædikativ landskabsanalyse. Eksempler fra Vestsjælland”. I M. Svart Kristiansen og M. Klingenberg (red.). *Metoder. Middelalderens rurale Danmark*. Jysk Arkæologisk Selskab, 2004.

Summary

This study explores the different strategies employed by the Cistercian monastery Holme Kloster – later the manor Brahetrolleborg – for utilising the resources and landscape features of Fiskerup Skov on South Funen, which remain visible today in the form of ridge and furrow patterns. In the Middle Ages, the area was densely forested, and it is likely that the monastery established several single farms to exploit the forest’s easternmost resources. A deed from 1541 indicates that these farms paid high butter taxes and low grain taxes, suggesting that their location in the forest offered abundant grazing land. Later, the character of resource exploitation changed, as evidenced by a model book from 1684 that shows a significant increase in arable land, indicating that large parts of the forest had been cleared since the Middle Ages. A survey of the estate’s forests conducted in 1722 notes that ‘forest and field have

been in complete mixture'. In connection with the agrarian reforms, the foundations were laid for modern forestry, which today forms the economic basis of the estate.

Based on historical maps and field reconnaissance, the Cartographic Documentation Centre's extensive registration of field systems in Funen's forests (1989-1994) identified several ridge and furrow patterns in the estate's forests, including in Fiskerup Skov. The later introduction of LiDAR technology has opened up entirely new possibilities for mapping fields and other features in the difficult-to-access forests, including fields predating the 19th-century maps. Accordingly, a new registration of fields in Fiskerup Skov was carried out in 2024 using LiDAR, providing valuable insight into medieval and early modern agriculture adapted to the hilly dead-ice terrain. The fields follow the terrain, often leaving room for only a few ridge and furrow systems balancing on the tops of narrow hills, surrounded by meadows or other wet ground. The heterogeneous, generally small and scattered fields of the farms differ completely from the large, contiguous areas of systematically laid-out fields often associated with historical farming and villages.

The northernmost cadastral district in Fiskerup Skov, which includes Fiskerupgård – one of the single farms once belonging to the monastery – serves as a case study. An archaeological excavation was carried out at the farm in 2021 through a collaboration between *Øhavsmuseet* and the Department of Archaeology and Heritage Studies, Aarhus University. The farm dates back to the High Middle Ages and burned down in 1807. It was subsequently abandoned, and its fields were converted to forestry. Today, the site is surrounded by well-preserved ridge and furrow fields. Several had already been identified by the Cartographic Documentation Centre, but LiDAR mapping has revealed additional scattered fields.

Ridge and furrow fields have disappeared from the open countryside due to later cultivation. In contrast, the forest has served a preservation function for various types of features, though these remain vulnerable to the impacts of modern forestry.

Forfattere

Mette Svart Kristiansen, født 1966, er lektor i historisk arkæologi ved Aarhus Universitet. Hun er cand.mag. i middelalderarkæologi med sidefag i forhistorisk arkæologi 1996 og ph.d. i middelalder- og renæssancearkæologi 2007. Hun har en særlig interesse i middelalderens og nyere tids bebyggelser og landskaber, gårde og bygninger. Hun har redigeret flere bøger inden for emnet, senest antologiserien MIRUDA. Middelalderens rurale Danmark og har leveret bidrag til både nationale og internationale publikationer, blandt andet til Landbohistorisk Tidsskrift. Aktuelt arbejder hun med landarbejderboliger i 1800-1900-tallet i et arkæologisk perspektiv.

Tissel Lund-Jacobsen, født 1980, cand.mag. i historie og russisk fra SDU 2007. Museumsinspektør for nyere tid ved Øhavsmuseet i Faaborg, ansat på museet siden 2014. Forsker landskabshistorie og kultur og identitet på øerne i Det Sydfynske Øhav.